

etkisi görülmeyen Tanzimat döneminin bu ilk kanunnâmesi, gerek bütün suçları düzenlememiş olması gerekse kanunlaştırma tekniği bakımından önemli eksiklikler taşımaktadır. Tanzimat döneminin ikinci ceza kanunnâmesi 1267 (1851) tarihli Kânûn-ı Cedîd'dir. Bir mukaddime ile üç fasıldan ibaret olan kanunnâme öncekine nisbetle büyük değişiklikler getirmez. Bu kanun Said Paşa (ö. 1863) zamanında Mısır'da da kabul edilmiştir. Her iki kanun, önceki kanunnâmelerde olduğu gibi suç ve cezaya ait genel hükümler ihtiva etmez. 1851 tarihli kanun, Osmanlı Devleti'nde uzun asırlar devam etmiş olan para cezalarını yasaklamıştır (her iki kanunun metni için bk. Ahmed Lutfi, s. 121-160).

Tanzimat döneminin en önemli ceza kanunu, 1274 (1858) tarihli Ceza Kânûn-nâme-i Hümâyunu'dur. Meclis-i Tanzimat'ça içinde Ahmed Cevdet Paşa'nın da bulunduğu bir heyete hazırlatılan kanun, 1810 tarihli Fransız ceza kanunu ile yerli hükümlerin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Bu kanun çeşitli tarihlerde ve özellikle 1911 ve 1914 yıllarında önemli değişikliklere uğramakla birlikte Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar yürürlükte kalmıştır. Kanun bir mukaddime ile iki bab halinde 264 maddeden ibarettir. Bablar da fasıllara ayrılmıştır (metni için bk. *Düstur*, I, 537-596). Birinci maddede, ta'zîrin çeşitli derecelerini düzenlemek üzere hazırlandığı belirtilen kanunnâme önceki kanunnâmelere nisbetle çok geniş ve kapsamlıdır. Kanunnâmede, adam öldürme suçlarının İslâm hukukunda olduğu gibi şahıs haklarına yönelik olduğu göz önüne alınarak maktûlün veresiyesi varsa onların talebi üzerine davanın kısas veya diyete hükmedilmek üzere şer'iyye mahkemesinde görülmesi, mirasçıların affetmeleri durumunda kanun gereği cezalandırılma esası kabul edilmiştir. Bu düzenleme şekli, bazı hukukçular tarafından kanunda ikilik yarattığı ve bütünlüğü bozduğu gerekçesiyle tenkit edilmişse de (bk. Taner, s. 231) bu tür değerlendirmeler Batı hukuk anlayışının etkisi altında kalmanın bir sonucudur. İslâm hukukunda esasen adam öldürme ve müessir fiiller şahıs haklarına yönelik suçlardır. Bu suçlarda şahıslara ait cezalandırma ve af yetkisi, devletin cezalandırma ve af yetkisinin önüne geçmektedir. Bu sebeple kanunnâmede adı geçen suçlarda mirasçıların cezalandırma ve af yetkisine öncelik tanınması ve af

durumunda devletin cezalandırma yetkisinin devreye girmesi, Tanzimat sonrasında Batı hukuku ve İslâm hukuku ikiliğinin değil İslâm hukukunun Batı hukukundan farklı bir düzenleme biçiminin sonucudur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 3, s. 219; nr. 108, s. 293; BA, *Ayniyat Defterleri*, nr. 470, tür.yer.; BA, *Nefiy ve Kısas Defterleri*, nr. 6, tür.yer.; TSMA, nr. E 10.751; *Düstür*, Birinci tertip, İstanbul 1289, I, 537-596; Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Kanunnâme", *MTM*, I/3 (1331), s. 499-500, 502-503, 508; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth* (nşr. Mertol Tulum), İstanbul 1977, s. 12; Barkan, *Kanunlar*, tür.yer.; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990-92, I-IV, tür.yer.; Selami Pulaha — Yaşar Yücel, *I. Selim Kanunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları*, Ankara 1988, s. 9-21; Ahmed Lutfi, *Osmanlı Adalet Düzeni: Mir'ât-ı Adâlet Yahut Târihçe-i Adliyye-i Devlet-i Aliyye* (s.nşr. Erdinç Baylam), İstanbul 1979, s. 121-160; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 139-209; Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", a.e., s. 221-232; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kilavuzu*, İstanbul 1940, II, vesika nr. 22; M. Ebû Zehre, *el-Ükûbe*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 130-131; F. Selle, *Prozessrecht des 16. Jahrhunderts im Osmanischen Reich*, Wiesbaden 1962, s. 34; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katil*, Ankara 1963, tür.yer.; M. Ertuğrul Düzdag, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, tür.yer.; U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, tür.yer.; a.mlf., "Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat" (trc. Selahattin Eroğlu), *AÜİFD*, XXVI (1983), s. 633-652; Coşkun Üçok — Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1976, s. 309, 321-322; M. Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 59-65; Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku: Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul 1986, s. 20-26, 123-139; Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnâmelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, III/1 (1946), s. 125-145; III/2-4 (1946), s. 365-383; IV/1 (1947), s. 48-73; Enver Ziya Karal, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetnâme", *TTK Belleten*, VI/21-22 (1942), s. 37-44; Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Ruûs ve Önemi", *TD*, XVII/22 (1967), s. 17-34; Halil İnalcık, "Adaletnâmeler", *TTK Belgeler*, II/3-4 (1967), s. 49-142; a.mlf., "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Ar.Ott*, I (1969), s. 105-138; a.mlf., "Adaletnâme", *DİA*, I, 346-347; Gabriel Baer, "The Transition from Traditional to Western Criminal Law in Turkey and Egypt", *Slr*, sy. 45 (1977), s. 139-158; Ehud R. Toledano, "The Legislative Process in the Ottoman Empire in the Early Tanzimat Period a Footnote", *IJTS*, I/2 (1980), s. 99-106; Mehmet İpşirli, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", *TED*, sy. 12 (1982), s. 203-248.

M. AKİF AYDIN

CEZÂİRİ

(الجزائري)

Muhammed b. Abdikâdir b. Muhyiddîn
el-Hasenî el-Cezâirî
(1840-1913)

Cezayirli âlim.

Cezayir'in Maasker şehri yakınlarındaki Kaytane'de doğdu. Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî'nin büyük oğludur. Babasının Fransız işgal güçlerine karşı başlattığı direniş hareketi sebebiyle çocukluğu sıkıntı içinde geçti. Sonunda Fransızlar'a teslim olan babası ile birlikte Fransa'ya gitti (1847). Bordeaux şehrinde beş yıl kaldıktan sonra ailesiyle birlikte önce İstanbul'a, oradan da Bursa'ya gitti (1852). Bursa'da iki buçuk yıl kalabildi; burada meydana gelen büyük bir deprem yüzünden ayrılıp Şam'a yerleşti.

Babasının 1883'te vefatından sonra ailesinin başına geçen Cezâirî, Şam'daki Cezayirîliler'in durumunu sağlamlaştırmaya ve Osmanlı vatandaşı olarak sahip bulundukları imtiyazları korumaya çalıştı. Fransa, takip ettiği siyasete karşı açık bir tavır almamasına rağmen onu Ortadoğu'daki Cezayirîliler'i Fransız himayesi altına alma yolundaki siyasetinin önünde bir engel olarak görüyordu. Cezâirî bu tutumuyla Osmanlı sultanlarını memnun etmiş, Şam valisiyle münasebetini sürdürmüş, hatta kendisine ferik rütbesiyle paşa unvanı verilerek taltif edilmişti. Bununla birlikte Cezâirî Şam'daki siyasî atmosferden uzak kalmayı tercih etti; islahatçı siyasî derneklerin faaliyetlerine katılmadı. Ancak bir Fransız sömürgesi haline getirilen ülkesinin içinde bulunduğu meselelerle ilgilenmekten, babasının meclislerinde tanıştığı Muhammed Abduh ve Muhammed Şâmil ed-Dağıstânî gibi islahatçıların çalışmalarını takip etmekten de geri durmadı.

Cezâirî

İçinde yaşadığı şartlar yüzünden düzenli bir eğitim göremeyen Cezâirî, ilk bilgileri babasından ve Fransa'da ikametleri sırasında yakın dostları olan Mustafa b. Tihâmî'den almış, daha sonra da Şam'da özellikle babasının sohbetlerinden faydalanmış, akaid, hadis ve nahve dair bazı bilgileri ondan öğrenmiştir. Ayrıca Şam'daki ulemâ ve âyanın meclislerine devam ederek bilgisini ve kültürünü arttırmıştır. Bazı sosyal faaliyetleri yanında çeşitli tarihî olaylarla fikhî meselelere ışık tutan eserler de kaleme alan Cezâirî İstanbul'da vefat etti.

Eserleri. 1. *Tuḥfetü'z-zâ'ir fî me'âşir-i'l-Emîr 'Abdilkâdir ve aḥbâri'l-Cezâ'ir* (İskenderiye 1903; Beyrut 1964). Cezâirî, 1890 yılında tamamlayıp Sultan II. Abdülhamid'e takdim ettiği, Fransız işgalini anlatan ilk Arapça eser olan bu kitabıyla şöhret bulmuştur. Cezayir ve Emîr Abdülkâdir'in cihadına dair geniş mâlumat ihtiva eden eser, Cezayir'in coğrafyası ve İslâmî dönemdeki tarihiyle ilgili bilgilerin yer aldığı girişten sonra iki bölüme ayrılır. Birinci bölümde Emîr Abdülkâdir'in Cezayir'deki mücadelesi (1830-1847) anlatılmakta, ikinci bölümde ise Abdülkâdir'in Cezayir'den ayrılışından vefatına kadar geçen hayatı (1847-1883) ele alınmaktadır. Cezâirî, eserin giriş bölümünde Cezayir tarihinin İslâmî döneminden bahsederken İbn Haldûn'un *el-İberî*'i gibi bazı kaynaklardan faydalandığı halde Emîr Abdülkâdir'in mücadelesini ve Şam'daki hayatını anlatırken şahsî gözlemlerine, gazete haberlerine, resmî yazışmalara ve diğer bazı belgelere dayanmıştır. 2. *İḳdû'l-ecyâd fi's-şâfinâtî'l-ciyâd* (Dımaşk 1963). Müellif, atların vasıflarından ve eğitilmesinden bahseden bu eserini daha sonra *Nuḥbetü 'İḳdî'l-ecyâd fi's-şâfinâtî'l-ciyâd* adıyla kısaltmıştır (Beyrut 1293, 1326).

Cezâirî'nin fikhî meseleler ve bazı fikhî konularla ilgili üç risâlesi *Mecmû'ur-resâ'ili's-şelâş* adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1327). Bunlardan biri *Zikrâ zevî'l-faḫl fî muṭâbakâti erkânî'l-İslâm li'l-'akl* adını taşımakta olup İslâmî esasların akla uygunluğu konusunu işlemektedir. *Keşfü'n-nikâb 'an esrârî'l-ḥicâb* adlı diğer bir risâlesinde İslâm'da örtünme (tesettür) meselesi ele alınmakta, *et-Tiryâḫ fî ta'addüdi'z-zevcât ve't-ṭalâḫ* adını taşıyan üçüncü risâlede ise çok evlilik ve boşanma konusundaki görüşler tartışılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İzâhu'l-meknûn, II, 104, 638; Serkis, *Mu'cem*, I, 694; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 887; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 82; a.e. (Fethullah), VI, 213; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, X, 184; Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemü a'lâmi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1980, s. 110; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 604-605.

NÂSİRÜDDİN SAİDÜNİ

CEZÂLET

(جزالت)

Daha çok eski edebiyatta fesâhatla ilgili bir vasfı anlatan belâgat terimi.

Söylenişleri sert ve kalın olduğu için kulakta kuvvetli tesir bırakan kelimelerin kullanılmasını ifade eden bir terimdir. Kelimeler ses ve mâna münasebetleri bakımından belâgatta "elfâz-ı cezele" ve "elfâz-ı rakîka" diye ikiye ayrılmaktadır. Sadme, kazâ, rahşan, gazanfer, hitabet, gülbank, çekâçek gibi kelimeler telaffuzlarındaki kalınlık ve çarpıcılık dolayısıyla elfâz-ı cezeleden sayılmaktadır. Bunun aksini ise yumuşak ve ince telaffuzlarıyla kulağa okşayıcı bir tesir yapan elfâz-ı rakîka meydana getirir.

Belâgat anlayışında güzel yazma ve söylemenin birinci şartı, seçilen kelimenin ifade edilmek istenen şey ve mânaya yakışması, ona uygun düşmesidir. Bundan dolayıdır ki savaş, kavga, hakaret, tehdit, korku vb. durumlar ifade edilirken ses ve âhenk bakımından bu hallerre uygun düşecek kelimeler kullanmaya dikkat edilir. Bunlar anlatılanı hissettirip göz önünde canlandırmayı sağlar. Bu husus gerçekleştirildiğinde cezâlet meydana gelmiş olur. Sevgi, merhamet, şefkat, güzellik, hayranlık gibi hallerin ifadesinde ise kulakta elfâz-ı cezeleden çok farklı tesir bırakan, ince ve yumuşak sesli kelimeler kullanılır.

Bir metnin baştan başa sadece elfâz-ı cezele veya elfâz-ı rakîkadan ibaret olması beklenemez. Esas olan, hal ve şartların gerektirdiği kelimeleri seçmek ve bunları yerli yerinde kullanmaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu iki ifade tarzı da mevcuttur. Kıyamet gününden, cennem azabından bahseden âyetlerde şiddet ifadesi olarak elfâz-ı cezele geçerken cennet, rahmet, lütuf ve mağfiret söz konusu olan âyetlerde de elfâz-ı rakîka yer almaktadır.

Elfâz-ı cezele ve rakîkadan birinin diğeri yerine kullanılması güzel olmayan bir tesir bırakır. Meselâ Nef'i'nin, "Ça-

lındı bâm-ı felekte nakkâre-i devlet / Pür etti debdebe-i müjde gûş-i eyyâmî" beytinde "debdebe" yerine "zembeme" kullanılsa mânada büyük bir değişiklik olmamakla beraber cezâlet kaybolur. Aynı şekilde Muallim Nâci'nin, "Zülfüne verdikçe nesim ihtizâz / Üstüne titrer dil-i nâzik-terim" beytinde de "nâzik-terim" yerine "gam-perverim" denilebilirse de sözün rikkatı kaybolur. Bu sebeple özellikle eski edebiyatta bu hususa büyük önem verildiği görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 17-19; Diyarbekirli Said Paşa, *Mizânü'l-edeb*, İstanbul 1305, s. 39; Muallim Nâci, *İstilahât-ı Edebiyye*, İstanbul 1308, s. 15-17; Tâhir'ül-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1973, s. 30-31.

KÂZIM YETİŞ

CEZAYİR

(الجزائر)

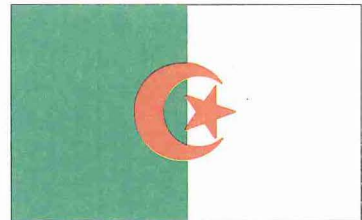
Kuzey Afrika'da müslüman ülke.

I. FİZİKİ ve BEŞERİ COĞRAFYA

II. TARİH

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

Akdeniz kıyılarından Büyük Sahrâ'nın güney kesimlerine kadar sokulan geniş toprakları ile, Afrika kıtasının alan bakımından Sudan'dan sonra ve çok küçük bir farkla ikinci büyük ülkesidir. Kuzeyde Akdeniz, doğuda Tunus ve Libya, batıda Fas ve Batı Sahrâ, güneydoğuda Nijer, güneybatıda Mali ve Moritanya ile çevrili olan Cezayir'in yüzölçümü 2.381.741 km², nüfusu 21,9 milyondur (1985; 1990 tah. 28 milyon). Resmî adı el-Cumhûriyyetü'l-

Resmî adı : el-Cumhûriyyetü'l-Cezâiriyyetü'd-Dimukrâtiyyetü's-Şa'biyye (Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti)
Başşehir : Cezayir
Yüzölçümü : 2.381.741 km²
Nüfusu : 25.866.000 (1991 tah.)
Resmî dini : İslâm
Resmî dili : Arapça
Para birimi : DA (Cezayir dinarı)
1 DA = 100 centimes